

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ АДАПТАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ ДО УМОВ НОВОГО СОЦІАЛЬНОГО СЕРЕДОВИЩА

Коленіченко Т.І.

Чернігівський національний технологічний університет

Проаналізовано наукові доробки вчених щодо визначення поняття «адаптація» та «соціальна адаптація». Визначено взаємозв'язок понять «адаптація» та «соціальна адаптація» людини похилого віку до умов нового соціального середовища. Розглянуто адаптацію на концептуальних засадах.

Ключові слова: адаптація, соціальна адаптація, людина похилого віку, концептуальні засади, нове соціальне середовище.

Теоретичний інтерес до проблеми адаптації людини похилого віку в нашій країні визначається внутрішніми потребами самої теорії адаптації та галузями соціальної педагогіки. Нинішній суспільний розвиток зумовив необхідність усебічного аналізу цієї проблеми, яка й розкриває зв'язок об'єктивних законів вітчизняного суспільного розвитку зі свідомою діяльністю літніх людей у контексті досліджень сучасної соціально-педагогічної науки. Проблема адаптації не нова в науці. Об'єктами спеціальних досліджень виступали різні вікові категорії населення, проте менш визначеним залишається питання адаптації людини похилого віку до умов нового соціального середовища.

В нашому суспільстві, ми можемо спостерігати збільшення кількості людей похилого віку, які не мають рідних та близьких, від яких відмовились діти, а літні люди знаходяться на такому етапі свого життя, коли потребують догляду за собою. Держава піклуючись про дану категорію населення створює геріатричні пансіонати, головна мета яких полягає у наданні медичної, психологічної та соціально-педагогічної підтримки та створенні умов для адаптації людини похилого віку до нових умов життєдіяльності.

Рішення про переїзд до геріатричного пансіонату є досить важким для людини похилого віку, адже воно несе за собою зміни в її життєдіяльності. Характер цих змін залежатиме від спроможності людини похилого віку запустити адаптаційні механізми і таким чином досягнути, чи не досягнути, стану адаптованості до нових умов життєдіяльності. Саме тому проблема адаптації людини похилого віку до нових умов життєдіяльності є актуальною на сьогоднішній день.

Мета нашої статті полягає в теоретичному аналізі концептуальних засад адаптації людини похилого віку до умов нового соціального середовища.

Відповідно до поставленої мети, нами визначено такі завдання дослідження:

1. Проаналізувати наукові доробки вчених щодо визначення поняття «адаптації» та «соціальної адаптації» особистості.

2. Розглянути співвідношення понять «адаптація» та «соціальна адаптація» людини похилого віку до умов нового соціального середовища.

Розглядаючи дефініцію поняття «адаптація», вважаємо за доцільне проаналізувати поняття «соціальна адаптація», що дасть можливість цілісно дослідити проблему адаптації людини похилого віку до умов нового соціального середовища.

Проблему адаптації особистості розглядали науковці з різних галузей науки, зокрема філософії, психології, соціології, геронтології та педагогіки.

У сучасній українській філософії адаптація розглядається у працях Ю. М. Шевченко, В. І. Шинкарука, В. І. Куценка, І. В. Бичко та інших.

У загальнофілософському аспекті проблеми адаптації досліджують І. В. Бойченко, В. С. Горський, А. І. Кавалеров та інші. З позиції філософії, адаптація розглядається як соціальний вид взаємодії особи і соціальної групи з соціальним середовищем і суспільством у цілому, в ході якого узгоджуються вимоги і очікування його учасників. І. А. Милославова поняття «адаптація» розглядає, як спосіб зв'язку особи і макросоціуму, зміна суспільного положення людини, придбання нової соціальної ролі, тобто адаптація співвідноситься з соціалізацією [5, с. 112].

Філософською основою для розуміння процесу соціальної адаптації є гуманістична філософія, яку розкрито у працях Г. С. Сковороди, П. Д. Юркевича, В. І. Вернадського. Ідеєю, яка пояснює феномен соціальної адаптації особи, є ідея встановлення єдності між особистістю й соціальним середовищем, що призводить до зростання свідомості, коли зовнішня єдність перетворюється на внутрішню. З точки зору використання нормативно-інтерпретивного розуміння процесу адаптації соціальна адаптація особистості – це процес перетворення чи інтерпретації об'єктивного соціального світу, свого місця у цьому світі та суб'єктивного образу цього світу в собі [1, 2].

Старіння як філософський аспект цікавив таких вчених, як Т. В. Карсаєвську, Н. Ф. Шахматова, О. Т. Шаталова. Вони вивчали старіння як час особистісного пізнання вічних питань та істинних цінностей, літню людину як соціокультурний тип. Вчені вважають, що соціальну адаптацію, соціальну адаптованість потрібно розрізняти як на феноменологічному, так і гносеологічному рівнях. Феноменологічний аналіз дає можливість характеризувати останню як такий стан взаємовідносин особистості і групи, коли особа без тривалих зовнішніх і внутрішніх конфліктів продуктивно виконує свою провідну діяльність, задовольняє свої основні соціогенні потреби і повною мірою йде назустріч тим рольовим намірам, які ставить перед нею еталонна група, переживає стан самоствердження і вільного вираження власних творчих здібностей [3, с. 31].

Отже, адаптованість, на наш погляд, необхідно розглядати лише як наслідок адаптування окремої особистості до вимог, норм поведінки, рольових намірів соціальної групи, до якої вона потрапила з тих чи інших причин. Виходячи з цього, А. І. Кавалеров та А. М. Бондаренко соціальну адаптацію розглядають як процес пристосованості особистості до вимог соціальної групи, що визначається переважно через пізнавальні (гносеологічні) аспекти [3, с. 31].

Зазначимо, що ми розглянули тільки один з аспектів дослідження адаптації особистості. Взагалі ж у спеціальній літературі адаптація розглядалася як наслідок, своєрідна сукупність змін, які сталися в життєдіяльності людини і зумовлюють пристосовуватися її до нового соціального середовища.

Проаналізувавши праці видатних філософів з проблеми адаптації, можемо розглянути безпосередній вплив на свідомість людини літнього віку процесів, які відбуваються на рівні держави. Вплив економічних, соціальних процесів на свідомість літньої людини дуже великий, цей вплив не завжди позитивний, він у більшості випадків зумовлює виникнення почуття тривожності, невпевненості і незахищеності з боку держави, що, у свою чергу, виступає дисбалансом у системі гармонійного існування людини. Відчуваючи свою непотрібність, літні люди не знають, яка роль їм відводиться в системі буття, а це призводить до дисгармонії як на рівні суспільства, так і на особистісному внутрішньому рівні.

Аналіз філософських праць з проблем адаптації дає можливість розглядати дану проблему на більш високому рівні – у системі «держава – особистість».

У психологічному словнику адаптація (від латинського *adaptatio*) означає «регулювання», «приведення до порядку». Таким поняттям у біологічній науці позначалося пристосування живого організму до навколишнього середовища [4].

Новий тлумачний словник української мови поняття «адаптація» розглядає як пристосування організмів, органів чуття до умов існування, до оточення [6, с. 24].

Дослідженню психологічного аспекту адаптації присвячені праці Б. Г. Ананьєва, Л. І. Анциферова, О. О. Бодальова, В. В. Болтенко, А. Ф. Бондаренка, Т. Н. Волкова, які розглядали проблему пристосування особистості до нового середовища.

З розвитком науки поняття «адаптація» наповнювалося ширшим змістом, воно стало використовуватися в природничих і в суспільних науках, зокрема у філософії, психології, соціології.

Психологічний словник вищезгаданий термін подає у двох модифікаціях: «адаптація» (*adaptatio*) і «пристосування» (*adjustment*). Перше поняття має ширше значення, ніж друге, воно означає пасивне сприймання особою навколишнього середовища або пристосування до даної конкретної ситуації [4].

Т. Шибутані зазначав: «Кожна особистість характеризується комбінацією прийомів як форм адаптації (*adaptatio*). На відміну від поняття пристосування (*adjustment*), яке належить до того, як організм пристосовується до вимог специфічної ситуації, адаптація відноситься до більш стабільних рішень – добре організованим способом справлятися з типовими проблемами, до прийомів, котрі кристалізуються шляхом послідовного ряду пристосувань [7, с. 78]».

Науковці, досліджуючи це явище, наповнювали та збагачували його зміст. Це дає можливість розглянути процес пристосування як категорію, яка поєднує в собі всі наявні відтінки адаптаційного процесу. Відповідно було виявлено типи адаптації: соціальна, психологічна, екологічна, психічна, медична, соціокультурна.

Вивчаючи адаптацію з психологічної точки зору, необхідно визначити характер взаємодії особистості у групі. Досліджуючи адаптацію особистості, необхідно враховувати її основні рівні: біологічний, психологічний, соціальний. Цікавим для нашого дослідження було вивчення адаптації на психологічному і соціальному рівнях.

Особливу увагу в психологічних дослідженнях вчені приділяють порушенням адаптації та виділяють такі тенденції функціонування цілеспрямованої системи: адаптивність – неадаптивність (А. В. Фурман, С. С. Сівак). У ряді психологічних джерел аналізується взаємозв'язок процесів соці-

алізації і соціальної адаптації. Ці поняття за своїм змістом досить наближені, але соціалізація є більш ширшим процесом, ніж адаптація. Соціальна адаптація виступає механізмом соціалізації, бо вона дозволяє активно входити особистості в різні структурні елементи соціального середовища.

Розглядаючи застосування поняття адаптації у психології, вчені роблять акцент на двох моментах: перший – це взаємообумовленість акомодативного і асиміляційного процесів (Д. А. Леонтьєв); другий – залежність характеру адаптаційних можливостей від стадії онтогенезу (Г. О. Балл).

Соціальна ж адаптація особистості включає в себе усі ці аспекти адаптаційних процесів, чому й досліджується, як правило, на межі усіх тих наук, які цікавляться ними як соціальним явищем [3, с. 24].

І. О. Милославова, досліджуючи проблему адаптації, стверджувала, що соціальна адаптація – це один із механізмів соціалізації, який дозволяє особистості активно включатися в різні структурні елементи соціального середовища шляхом стандартизації ситуацій, які повторюються, що дає можливість особистості успішно функціонувати в умовах динамічного соціального оточення [5, с. 5]. Авторка зазначає, що кожен із видів соціальної адаптації включає дві сторони: предметну та соціально-психологічну (пристосування до соціально-психологічної атмосфери нового колективу). Досліджуючи цю проблему, вона робить акцент на тому, що головним засобом адаптації особистості в соціальному середовищі є стандартизація ситуації. Таке бачення сутності процесу адаптації пов'язано з тим, що дослідження проводилось у 1974 році, коли скрізь панувала стабільність. Ми вважаємо, що стандартизація поведінки не може забезпечити ефективності соціальної адаптації, оскільки наш час характеризується високою динамічністю.

Аналіз психологічної літератури свідчить, що серед вчених сформувалися різні точки зору на сутність цього поняття. Одні автори розглядають соціальну адаптацію як процес освоєння та засвоєння індивідом суспільних відносин, норм поведінки та системи цінностей (Г. М. Андрєєва, В. І. Розов), а інші (Н. П. Анікеєва, Ю. Є. Альошина) – вбачають у ній процес засвоєння особистістю соціального досвіду суспільства в цілому та мікросередовища, до якого вона належить.

Таким чином, психологічне поняття адаптації розглядається як процес і стан пристосування до змін у зовнішніх соціальних умовах та обставинах, внутрішніх якостях і рисах адаптанта (біологічних, соціально-психологічних, статусно-рольових), які відбуваються завдяки змінам як соціальних стереотипів поведінки цінностей, так і способів інформаційно-інтерпретивного відображення (конструювання, реконструювання) реальності свідомістю особистості.

Вважаємо за доцільне розглянути адаптацію на концептуальних засадах. Можна виділити різні підходи до зазначеної проблеми. Так, необіхевіаристи, зокрема, Б. Скінер визначає адаптацію як процес, який можна розглядати у двох аспектах: а) як стан, в якому потреба індивіда, з одного боку, та вимоги середовища, з іншого, повністю збігаються; б) як процес, за допомогою якого цей стан буде досягнутий [8, с. 9].

Отже, соціальну адаптацію необіхевіаристи розглядають як процес фізичних, соціально-економічних чи організаційних змін у груповій поведінці, яка має свою специфіку [8, с. 9].

Необіхевіаристи досліджуючи це явище, ставили за мету досягнення рівноваги між особистістю

та соціальною групою, тим самим процес адаптації вони зводили до пристосування певної групи до нових умов, не беручи до уваги пристосування окремої особистості.

Інтеракціоналісти, зокрема Л. Філіпс, стверджують, що всі різновиди адаптації зумовлені як внутрішньопсихічними факторами, так і факторами середовища [9, с. 10]. Інтеракціоналісти під ефективною адаптацією особистості розуміють такий різновид адаптації, при досягненні якої особистість задовольняє мінімальні вимоги та очікування суспільства [9, с. 10].

Л. Філіпс стверджує, що адаптованість виражається двома типами відповідей на взаємодію із середовищем:

1) прийняття та ефективна відповідь на ті соціальні очікування, з якими зустрічається кожний індивід відповідно до свого віку та статі;

2) гнучкість та ефективність при зустрічі з новими та потенційно небезпечними умовами, а також здатність надавати підйом потрібного для себе напрямку. У цьому сенсі адаптація полягає в тому, що людина успішно використовує умови, які склалися, для задоволення своїх цілей та прагнень [9, с. 11].

Саме таке розуміння адаптації особистості до нових умов відповідає поставленим нами завданням, оскільки в зміст поняття адаптація покладена ідея активності особистості.

Інтеракціоналісти визначають, що основними ознаками ефективної адаптованості є: 1) адаптованість у сфері «неособистісній» соціальної активності особистості, де індивід набуває знання, вміння та навички, досягає компетентності та майстерності; 2) адаптованість у сфері особистісних відносин, де встановлюються інтимні, емоційно забарвлені зв'язки з іншими людьми [9, с. 12].

У психоаналітичній концепції адаптації особистості, яка була розроблена німецьким психоаналітиком Г. Гатманом, зазначено, що адаптація включає в себе як процеси, пов'язані з конфліктними

ситуаціями, так і ті процеси, які входять у вільне від конфліктів середовище [9, с. 14].

Г. Гатман вважає, що тільки психоаналіз не може вирішити проблему адаптації, оскільки остання є предметом біології та соціології. Однак без відкриттів психоаналізу ця проблема, на його думку, не може бути вирішена [9, с. 15].

Порівнюючи погляди біхевіаристів, інтеракціоналістів та психоаналітиків, доходимо висновку, що біхевіаристи пов'язують процес адаптації з певною групою, в яку входить індивід; інтеракціоналісти – з соціальною активністю особистості; психоаналітики – із вирішення конфліктних ситуацій.

Важко не погодитися з В. А. Семиченко, яка у своїй праці «Психологія спілкування» зазначає, що традиційні дослідження процесу адаптації базувалися на вивченні якогось одного рівня відносин людини з тими чи іншими обставинами свого життя. Проте створення умов для успішної адаптації можливе лише тоді, коли всебічно визначені реальні потреби та виявлені труднощі конкретної людини або певної групи осіб.

У психологічному словнику зазначено, що важливим аспектом соціальної адаптації є прийняття ролі. Соціальна адаптація є одним із головних механізмів соціалізації особистості [4].

Отже, на основі теоретичного аналізу філософської, психологічної, соціально-педагогічної літератури розкрито й обґрунтовано необхідність адаптації людини похилого віку до умов нового соціального середовища. Аналіз літератури дозволив з'ясувати основні підходи щодо розуміння змісту базових понять: «адаптація», під яким ми розуміємо процес, за допомогою якого досягається стан єдності між особистістю (людиною похилого віку) та соціальним середовищем (геріатричним пансіонатом). Подальшого дослідження потребує вивчення факторів та механізмів, які впливають на процес адаптації людини похилого віку до умов нового соціального середовища

Список літератури:

1. Вернадський В. І. Вибрані праці / Володимир Іванович Вернадський ; [пер. з рос. М.І. Кратко]. – НАН України. – К. : Наукова думка. – 2005. – 302 с.
2. Григорій Сковорода і проблеми національної філософії : матеріали II Харківських Міжнародних Сковородинівських читань : ["Національна філософія: минуле-сучасне-перспективи", присвячених 200-річчю з дня смерті Г. С. Сковороди] / Харківський держ. Ун-т; Харківський міський фонд "Центр освітніх ініціатив". – Харків, 1998. – 159 с.
3. Кавалеров А. І. Соціальна адаптація: феномен і прояви / А. І. Кавалеров, А. М. Бондаренко. – О. : Астропринт. – 2005. – 112 с.
4. Краткий психологический словарь / под общ. ред. А. В. Петровского та М. Г. Ярошевского ; [сост. Л. А. Карпенко]. – № 3. – М. : Политиздат, 1985. – 431 с.
5. Милославова И.А. Адаптация как социально-психологическое явление. / И.А. Милославова // Социальная психология и философия / Под ред. К.М.Парьгина. – Л., 1973. – С.111–120.
6. Новий тлумачний словник української мови. Т.1. / [авт. – укл.Василь Яременко, Оксана Сліпушко]. – К. : Видавництво «Аконит», 1999. – 910 с.
7. Шибутани Т. Социальная психология / Шибутани Тамотсу : [сокр пер. с нем. В. Б. Ольшанського]. – М. : Прогрес, 1969. – 536 с.
8. Encyclopedia of Psychology / H.J.Eysenck, W.A.Mold, R.Meili (EDS), Herder @ Herder, N-Y, 1972, vol. 1, h. 25.
9. L.Philips. Human adaptation and his failures / L.Philips. Academic. Press, N- Y @ London, 1968.

Колениченко Т.И.

Черниговский национальный технологический университет

КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ ОСНОВЫ ИССЛЕДОВАНИЯ ПРОБЛЕМЫ АДАПТАЦИИ ЛИЧНОСТИ К УСЛОВИЯМ НОВОЙ СОЦИАЛЬНОЙ СРЕДЫ

Аннотация

Проанализированы научные труды ученых относительно определения понятия «адаптация» и «социальная адаптация». Определена взаимосвязь понятий «адаптация» и «социальная адаптация» пожилого человека к условиям новой социальной среде. Рассмотрена адаптация на концептуальных основах.

Ключевые слова: адаптация, социальная адаптация, человек пожилого возраста, концептуальные основы, новая социальная среда.

Kolenichenko T.I.

Chernihiv National Technological University

CONCEPTUAL FRAMEWORK OF RESEARCH CHALLENGES OF PERSONALITY ADAPTATION TO THE TERMS OF THE NEW SOCIAL ENVIRONMENT

Summary

Scientific handling of scientists on the definition of "adaptation" and "social adaptation" has been analyzed. Correlation of the definitions "adaptation" and "social adaptation" of the elderly person to the terms of a new social environment has been defined. Adaptation has been considered in conceptual terms.

Keywords: adaptation, social adaptation, elderly person, conceptual framework, new social environment.